

SKYMNING ELLER GRYNING?

Av biskop JOHN CULLBERG, Västerås

VARANNAN lördagskväll lyssnar svenska folket till tvenne radioröster, som filosofera över vardagens sorger och glädjeämnen. Rösterna tillhöra Optimisten och Pessimisten, och dialogens enkla sens moral är väl att visa, att vår mänskliga reaktion inför tidens händelser väsentligen är beroende av själsläggning och temperament. Samma företeelser, som hos den ene utlösa ett riksberömt koncentrerat »usch!», mötas av den andre med en jovialisk förhoppning, att det nog skall ordna sig.

De båda kumpanerna ha veterligen inte ännu rört sig i de högre kulturpolitiska rymderna, men det förefaller, som om tendensen föreläge även i sådana sammanhang. Ingen kan vara blind för att historiens vingslag i detta nu brusa snabbare och ödestyngre än på århundraden. Vad är det som sker? Vad innebär dagens väldiga händelser för vår kultur och för den mänskliga tillvaron över huvud? Är det höststormarna, som nu gå över världen, rivande med sig allt vad den västerländska odlingen skapat av sommarfager grönska och blomstring och gyllene frukter? Är det den nu uppväxande generationens öde att få leva i regnet av vissna löv? Eller — är det vårvindarna, som ombrusa oss, bådande en ny växandets tid? För att bruka en annan bild, som fått ge denna artikel dess rubrik: Är dunklet omkring oss skymning, en bortdöende dag, eller leva vi i det ännu knappa men klarnande gryningsljuset från dagen, som kommer?

Frågorna kännas väl igen från dagsdebatten, och svaren äro onekligen lika olikartade som Optimistens och Pessimistens livsyn. På ena hållet talar man med gravallvar och domedagsröst om kulturskymning och Untergang des Abendlandes, på det andra om »nyordning» och skapartid. Eller med avlyssnande av tvenne mycket olikstämda svenska diktarröster. Den ene:

Vi skrida icke, som vi stundom mena,
mot nya gryningar med nya fanor.
— Vi höra alla till de mycket sena
och digna alla under många anor.

(Bertil Malmberg.)

Den andre har mindre av gammalmansvisdom och mera av ungdomligt trots i blodet:

Vak upp, vak upp! Den nya dagen gryr.
Oändligt är vårt stora äventyr.

(Karin Boye, innan livsmodet svek henne.)

Det är inte min avsikt att här söka skipa rättvisa mellan skymningsmänniskorna och gryningsfolket. Detta vore utan tvivel en skäligen meningslös uppgift. Bortsett från att värdeomdömena här som alltid i slika fall kunna vara grundade i subjektiva temperament, nödgas vi besinna det faktum, att historiens vändpunkter aldrig beteckna vare sig ett absolut slut eller en absolut begynnelse. Övergångstidens ogenomskinlighet *måste* från en sida sett betecknas som ett svunnet skedes aftonskymning, lika visst som det ur framtidens aspekt betyder gryningsdunkel. Viktigare och mera meningsfyllt synes det mig vara att söka ange något av brytningstidens signatur. Detta ger oss möjligheter att skymta såväl de idéer och makter, vilka nu tyckas kämpa en ojämn kamp för livet, som de faktorer, vilka bäras av medvinden.

Jag är fullt medveten om att det kan synas övermåttan anspråksfullt att söka prestera en sådan tidsanalys i ett läge, då linjerna äro mer än vanligt förvirrade. Låt mig därför strax betona, att jag inte syftar längre än till en högst fragmentarisk och ensidig skiss med anknytning till ting, som ligga vardagslivet tämligen nära. Tidsanalysen är f. ö. här icke huvudsaken. Huvudsaken är att mot bakgrund av den situation, där vi befinna oss, söka peka på en personligt bärkraftig och framtidsduglig livslinje.

*

Frågar någon, vad striden nu ytterst gäller — bortom och över och under den politiska och militära kraftmätningen — så kan det knappast råda någon tvekan om svaret. Man kan peka på demokrati, frihet, självbestämmanderätt och annat; därbakom skymtar dock den innersta frontlinjen: Det gäller den västerländska synen på människan, *människovärdet*. Inför detta begrepp, som på senare tid fått en påtaglig litterär aktualitet, måste vi göra halt.

Människovärdet — ordet har för oss sedan gammalt en klang av självklarhet. Människan har ett värde, ojämförligt, i helt annan mening än det vi avse, då vi tala om värdefulla föremål. Enklast kan saken uttryckas så: Allt annat är till salu, blott icke människan. Det finns ting, som betinga svindlande priser — hus,

möbler, ett konstverk, en rashäst, ett frimärke. Det kan hända, att någon säger om en del av sin egendom: »Detta är inte till salu.» Det gäller främst om sådant, som är så omsvävat av personliga minnen, att man tycker, att det blivit en del av en själv: en gåva av en kär vän, förlovningsringen. I verkligheten är det dock till salu. I många fall har det inköpts någon gång, och det kan hända, att det säljes eller bortpantas i en stund av svår nöd. Det förstå vi. Men om någon skulle antyda, att han för att rädda sig själv ur någon knipa är beredd att sälja eller bortpanta en människa, är det något, som reser sig till revolt inom oss. Vi anse detta vara oförenligt med människans »värdighet». Även det eländigaste människoliv står i särklass, det äger ett värde eller en värdighet, som icke kan uppskattas i pengar.

Låt mig peka på några enkla sociala konsekvenser av denna typiskt västerländska syn på människan eller människovärdet.

I antiken var *slaveriet* en tämligen självklar företeelse. Slavar köptes och såldes som marknadsvaror. Ja, det kan tryggt påstås, att de antika s. k. »demokratierna» byggde på slaveriet som socialt legitim institution. Av de omkring 300,000 människor, som befolkade Perikles' Athén, torde bortåt 200,000 ha varit slavar. Som bekant fortlevde detta betraktelsesätt långt in i förra århundradet i en speciell form, negerslaveriet. Det är emellertid väl att märka, att negrerna vid denna tid knappast betraktades som »riktiga» människor. Ingen tänkte på att hålla vita slavar; rättare sagt: den vita slavhandeln var kriminaliserad. Så snart en mänskligare syn på den färgade världen slog igenom, inträdde också en våldsam opposition mot negerslaveriet. Det slagkraftigaste argumentet var detta: Det är ovärdigt att så behandla *människor*. Där bakom ligger den tanken, att människan såsom sådan är en friboren varelse. Föreställningen om människovärdet är oupplösligt förknippat med *frihetsidén*, som sedan utvecklas i sina mera subtila former: tanke-, tros- och yttrandefrihet o. s. v.

Lika påfallande konsekvenser får föreställningen om människovärdet i vården om *sjuka* och *gamla*. För läkaren är det ett axiom, att människolivet är heligt. Livsgnistan skall hållas vid makt i det längsta. Även i »hopplösa» fall är omsorgsfull vård till det yttersta en bjudande plikt. Något liknande gäller ålderdoms- och fattigvården. För det västerländska samhället är det en självklar skyldighet att sörja för gamla, orkeslösa och andra, som icke äro i stånd att genom produktiva insatser skaffa sig utkomst. Sådana åtgärder dra ofantliga kostnader utan att någon egentlig opposi-

tion rests. Här är det *humanitetstanken* i inskränkt betydelse, som gör sig gällande.

Ett annat uttryck har tanken på människovärdet fått i det västerländska rättssamhällets magna charta: principen om *allas likhet inför lagen*. Oberoende av ras, börd eller förmögenhetsvillkor skall varje människa ha samma möjligheter att få sin rätt prövad. Även den värsta brottsling skall ha sin försvarsadvokat, vars skyldighet är att leta upp »förmildrande omständigheter».

Låt mig slutligen i detta sammanhang hänvisa till den *demokratiska* samhällssynen. Den vilar på den tanken, att varje politiskt myndig medborgare principiellt skall ha rätt att påverka landets styrelse och förvaltning. Denna rätt motiveras nu inte därmed, att medborgarna i gemen skulle vara särskilt kloka och förståndiga; detta har av ingen gjorts gällande. Men man menar, att den enskilde såsom människa äger ansvar för det samhälle, i vilket han är medlem. Att utan särskilda skäl utesluta någon från denna rätt och detta ansvar vore att kränka hans människovärde.

Jag har berört dessa allbekanta ting för att belysa några idéer, vilka gått oss som västerlänningar i blodet. Här råder också ett inre, organiskt sammanhang. Man kan inte börja rucka på någon av dessa föreställningar, utan att också de andra komma i gungning. Detta beror därpå, att de allesammans ha gemensamt centrum och gemensam grundval — föreställningen om människovärdet. Det är kring denna idé, som Västerlandets kultur har byggts upp.

*

Innan jag kommer in på frågan, i vad mån den nuvarande kulturskymningen kan sättas i samband med ett överhängande hot mot människovärdet, är det en annan fråga, som pockar på att bli besvarad. Varför tillmättes just *människan* ett sådant enastående värde? Varför bedömes hon annorlunda än varje annat väsen? Vilken är den djupaste grundvalen för humaniteten?

Det enklaste och naturligaste svaret på den frågan borde vara detta: Så betraktas och behandlas människan, därför att det visat sig vara nyttigt och förnuftigt för den enskilde och samhällslivet i stort att så göra. På detta sätt blir samhället som mest *effektivt*. — Ett sådant svar vore naturligt inte minst med tanke därpå, att vår tid onekligen mest intresserar sig för nyttovärden och effektivitet. En vädjan till den s. k. »samhällsnyttan» plägar ju i regel göra en betydande verkan.

Svaret är alltså enkelt och naturligt. Men är det också sant?

Låt oss något tänka efter. Med fördel kunna vi anknyta just till några av de företeelser, som vi nyss berört.

Ingen lär kunna bestrida, att slaveriet i och för sig är en utomordentligt samhällsnyttig institution. Det har möjliggjort många av forntidens gigantiska byggnadsverk, som vi fortfarande beundra. Det bildade grundvalen för den strålande kultur, som byggdes upp i det gamla Hellas. Än i dag skulle det kunna på ett oöverträffbart sätt tillgodose det stigande behovet av billig arbetskraft. I själva verket torde det vara mycket svårt, kanske omöjligt, att rationellt motivera motviljan mot detta sätt att exploatera arbetskraft för produktiva samhällssyften.

Det lär vidare vara uppenbart, att den sociala omvårdnaden av sjuka och ålderstigna innebär en oerhörd belastning av samhällslivet. Ur effektivitetssynpunkt måste man nog säga, att dessa åtgärder äro totalt meningslösa. Vore det inte nyttigare att sörja för en höjd levnadsstandard åt de arbetsföra än att lägga ned dessa stora kapital på dem, som notoriskt äro ur stånd att bidra till samhällets uppbyggande? — Vi kunna kalla en sådan frågeställning för en cynism, men vi kunna inte komma ifrån, att den är rationell.

Vad demokrati beträffar, så innesluter den tydliga fördelar, i varje fall under normala, lugna förhållanden. Men den är långt ifrån den effektivaste samhällsformen. I varje demokrati ligger redan fröet till frihetens missbruk och till upplösning av samhällssolidariteten genom splittrande partibildning. Särskilt i påfrestande lägen visar sig diktaturen, där makten är samlad på en hand, vara vida effektivare. Erfarenheten ger också vid handen, att demokratierna i sådana situationer äro nödsakade att rucka på frihetsprincipen och i realiteten knäsetta åtskilliga av de diktatoriska metoderna.

Resonemang av detta slag stå i skärande motsats till idén om humanitet och människovärde. Än sedan! Kanske humaniteten för en kallt saklig betraktelse avslöjas som en fördom, en vacker men onyttig fantasi, som i framstegets och effektivitetens namn måste bort!

Detta är inte en uppkonstruerad frågeställning. Resonemanget ligger latent — delvis även klart uttalat — bakom den utveckling, som är i gång ute i världen. Brytningstiden, som nu är inne, markerar utan ringaste tvivel skymningstimman för de humana livsidealen, sådana de format den västerländska kulturlinjen. I första

hand riktas nu udden mot den demokratiska samhällssynen, men det synes endast vara en tidsfråga, när också de andra humana idéerna på allvar skola ställas under debatt. Delvis äro de f. ö. här och var redan likviderade. Inför sådana tidstecken måste man fråga sig, om vi nått slutet på den västerländska kulturlinjen, eller om skymningen efter nattliga timmar skall kunna vändas i en ny gryning. Historiens gudinna pekar mot framtiden. Har det, som vi kalla för Västerlandet, ännu tillräcklig livskraft kvar för att skapa nya epoker? Eller skall måhända morgondagen te sig helt olik det förgångna, buren kanske av ett tekniskt fulländat barbari, där humanitet och frihet och demokrati endast te sig som bleka drömbilder, som inte längre förmå hejda den materiella utvecklingen på dess väg mot oanade höjder?

Frågan har åter trängt sig fram. Ännu något måste vi dock hålla den i bakgrunden. Spörsmålet om den humana kulturens livskraft kan nämligen inte besvaras, förrän vi fått syn på dess verkliga grundval.

*

Människovärdet är icke något resultat av en förnuftets uträkning. Det lönar sig alltså inte att leta efter en rationell motivering. Sammanhanget är av rent historiskt slag. Det finns nämligen en livsmakt, som då den genomsyrade Västerlandet och gav det dess signatur kom att lyfta upp människan till hennes äreställning och värdighet. Denna livsmakt är *kristendomen*.

Begynnelserna skönjas klart redan i gammaltestamentlig tid. På bibelns första blad står det något om att människan, till skillnad från alla markens djur, skapades till Guds avbild. En av Gamla testamentets vise uttryckte saken så: »Gud har lagt evigheten i människornas hjärtan» (Pred. 3: 11). Därmed avsågs ingalunda enbart ett privilegium. Människans höghet innebar tillika ett ansvar. Främst i den profetiska förkunnelsen kom detta sammanhang till uttryck. Det är heller ingen tillfällighet, att en historiebetraktelse av egenartat slag sprang fram ur profeternas tolkning av Guds handlande med Israel. Ur den tolkningen har i själva verket den västerländska historiesynen uppstått.

Genombrottet skedde genom Jesus Kristus. Ofta har man anfört, stundom kanske också misstolkat, hans ord om människosjälens ovanskliga värde: »Vad hjälper det en människa, om hon vinner hela världen men förlorar sin själ?» (Matt. 16: 26). Här är det emellertid icke fråga om enstaka uttalanden, icke ens om en

läroframställning som helhet. Hela Jesu lära, liv och gärning markera korsningspunkten mellan två linjer eller dimensioner: det mänskliga brödrskapet, grundat i Guds kärlek. Ur denna synpunkt vilar alltså människovärdet icke på någon särskild uppskattning av rikedom i människans anlag och krafter; det är fastmer uttrycket för en uppgift och ett ansvar, som varje enskild har såsom ett barn av Gud. Tillerkänner jag mig själv ett sådant människovärde, så måste jag bedöma andra på samma sätt. »Den andre» är min nästa, min broder, därför att också han är ett barn av Gud.

Sådant är i starkaste förkortning broderstankens, humanitetens, människovärdets religiösa motivering och ursprung. Ytterst är det via den kristna kyrkan, som dessa tankar kommit att så fast förankras i den västerländska livssynen. Och väl att märka: här råder inte endast ett historiskt sammanhang utan även ett sakligt beroendeförhållande. Där den kristna gudstron försvagas, kan visserligen humanitetens idé med allt vad den innesluter leva kvar till en tid. Oundvikligen går det dock så, att den så småningom undermineras för att till sist helt falla samman.

Det är denna process, som nu av allt att döma är i gång. Och här är det ingalunda fråga om händelser av i går eller förrgår eller 1933 eller 1914. De senaste hundra åren ha inneburit ett gradvis försvagande av de kristna livsmakternas inflytande i folklivet. Om anledningarna härtill kan man tvista — det är säkert fråga om ett övermåttan komplicerat sammanhang. Kyrkan har utan tvivel sin dryga andel av ansvaret. Den har ofta haft blickarna vida mer riktade mot det förgångna än mot nuet och framtiden. Därför har det hänt, att den föga förstått sin tid och sin uppgift. Den har givit stenar i stället för bröd, och människorna ha gått kyrkans port förbi. Detta är säkert både viktigt och riktigt. Det innesluter dock blott en del av sanningen om sekulariseringsprocessens bakgrund. Självfallet måste vi minnas, att den materiella kulturens våldsamma stegring medförde problem för den mänskliga tillvaron av mycket svårlöst beskaffenhet. Industrialismen bröt helt sönder det gamla, patriarkaliska samhällsskicket, i vilket kyrkan hade vuxit in, och skapade nya arbetsformer, där de personliga kvaliteterna fingo allt svårare att göra sig gällande utanför det begränsade skiktet av arbetsledare. Mycket annat skulle här vara att peka på, men det torde vara överflödigt. Resultatet står i varje fall klart för oss: en successiv sänkning av personlighetsvärdet i det industrialiserade samhället, en deklassering av

människan till kugge i ett stort maskineri, där de individuella krafterna och anlagen föga respekterades och gränsen mot slaveriet i realiteten alltför ofta överskreds.

Revolten mot detta sakernas tillstånd kom ju genom arbetarrörelsen, som småningom — till en början under hårt motstånd — lyckades lyfta upp industriarbetarna till materiellt välstånd och politisk ledarställning. Parollen härvid är karakteristisk: »Människovärdet vi fordra tillbaka.» Men det tragiska var, att denna paroll från begynnelsen fick en polemisk udd mot kristendomen — »oket med inskriften: bed och försaka» —; över huvud, att arbetarrörelsen och kristendomen icke kunde finna varandra. Detta kan vara historiskt fullt begripligt — kyrkans delaktighet häri har jag också redan antytt; numera torde dock en debatt i skuldfrågan vara tämligen ofruktbar. Tragediens hela räckvidd har blivit allom uppenbar, sedan det visat sig, att bildningsrörelsen, av vilken man hoppats så mycket, inte lyckats få grepp om de stora massorna. Och så har Västerlandet glidit ut i en kollektivism, där de personliga värdena alltmer hålla på att suddas ut och den s. k. andliga kulturen representeras av jazz och bio, kanske med en tillsats av radio och illustrerade veckotidningar.

Detta är den trista situationen av i dag i vårt demokratiskt lyckliga land. Kanske får jag genast tillägga, att jag inte underskattar betydelsen av den nationella kraftsamlingen gentemot hot utifrån. Av allt att döma är vår självbevarelsedrift tillräckligt stark, för att denna kraftsamling skall hålla, så länge de yttre riskerna äro överhängande. Det kritiska ögonblicket kommer, då freden en gång utbryter. Det är svårt att tysta ner farhågorna, att de personlighetsförödande krafterna då skola triumfera. Marken är väl förberedd, även bland de bildade kretsarna. Eller vad skall man säga därom, att den svenska akademiska ungdomen vid utdelande av sitt speciella hederspris stod i valet mellan en åldring och den genialt trötte tolkaren av bakrusets dekadens. Kanske var det ändå tre lyckliga röster, som gävo den gamle priset — han har åtminstone sin ålder att skylla för sin trötthet. Och han har en gång velat *något*.

Egentligen är det föga underligt, om en eller annan väntar det befriande greppet genom en »nyordning», som gör rent hus med den murkna bråten och hårdhänt återupplivar sinnet för auktoritet och lydnad. Personligen har jag föga tilltro till en sådan nyordnings välsignelser. Det erinrar alltför mycket om försöket att driva ut onda andar med Beelsebul, då man menar sig övervinna

demokratiens andelösa kollektivism med en än mer andelös totalitär sådan. I båda fallen tättnar kulturskymningen över en mänsklighet, som inte mer vet om människans säregna värde och ansvar — där kollektivismens iskyla fryser bort det djupast personliga, där humanitet och frihet äro ord utan täckning i verkligheten.

*

Och nu kommer jag till den sista frågan. Finns det någon väg ur den katastrof, som hotar människan och människovärdet? Finns det någon livsmakt, som kan förvandla skymningsdunklet till gryningsljus?

Man svarar: Det gäller att envist hålla humanitetens fana högt, att trots allt hävda frihetens och det mänskligas rätt. En beslutssam samling kring de hotade västerländska idealen kan rädda oss.

Häri ligger otvivelaktigt en sanning. Det är vår enkla plikt i dag att enigt och oförskräckt slå vakt kring detta, som gör människolivet värt att leva. Men det är fara värt, att slika föresatser inte förslå särdeles långt, i varje fall icke bortom det akuta krisläget. Människovärdet kan i längden inte räddas, om grundvalen, på vilken det bygger, ostört får raseras.

Låt mig kort och enkelt uttrycka saken så — och jag tror jag kan säga, att detta är mer än en personlig bekännelse: Det finns bara en väg mot ny dag, och den går genom *förnyelse av den kristna gudstron* såsom grundval för personlighetslivet. Sådant sker nu inte på kommando, inte ens i skräck inför en hotande istid. Men det kan ske därigenom, att den åldriga kristna kyrkan genomströmmas av ny livskraft och så på nytt får gåvan att nå fram till människorna och genomsyra livet, de enskildas och samhällets.

Finns det någon möjlighet i denna riktning? Jag hör tusen skeptiska och ironiska röster. Det är ju uppenbart, att kyrkan mer och mer sättes på undantag. De tomma bänkarna i snart sagt varje landskyrka i vårt vida land tala sitt lättbegripliga språk om ödslighet och övergivenhet. Jag vet detta alltför väl, och jag skulle kunna nämna mycket annat, som pekar åt samma håll. Och ändå tror jag bergfast på kyrkans framtid. Jag gör det redan därför, att andefattigdomen i den sekulariserade kulturen snabbt synes närma sig sitt bottenläge. Nöjesindustriens tafatta men säkerligen inkomstbringande försök att fylla den tomma fritiden med något slags innehåll börja verkligen här och var slå slint. Låt mig berätta en liten episod, i och för sig tämligen betydelselös men kanske ändå inte utan sitt sytmatiska intresse. Ett indu-

strisamhälle i mellersta Dalarna har lyckliggjorts med ett danspalats, som bär det skönt klingande namnet Savoy. Där har ungdomen i stora skaror samlats till lekfulla upptåg i enkel mellan-svensk stil. En lördagskväll för några veckor sedan gick den unge prästen på platsen förbi. Han fick se en klunga f. d. läspoikar samlad utanför och frågade: »Ska ni inte gå in och dansa?» En av ynglingarna hov upp sin röst och sade: »Nä, där e lessamt.» — Detta är i själva verket en ganska trösterik historia. När det blir »lessamt» på Savoy, då är det hopp om svensk ungdom. Då har också kyrkan sin chans.

Naturligtvis är sådant inte mycket att bygga på, än så länge åtminstone. Den djupaste grunden till tron på kyrkans framtid är också en annan än erfarenheten av konkurrerande maktens bankrutt — nämligen vissheten, att kyrkan bäres av en oförstörbar livsmakt. Det är en mycket paradoxal visshet. Den är grundad i något så orimligt oförnuftigt som tron på Kristi uppståndelse. Men oförnuftet har fått en märklig historisk bekräftelse. Kyrkan har mångfaldiga gånger varit dödsdömd, ja, enligt Leopold von Rankes bekanta ord har kyrkan alltid stått omedelbart inför sin undergång. Det besynnerliga ligger däri, att hon ändå har levt över och visat sig vara mäktig nya kraftansamlingar. Man kan grubbla över hur detta varit möjligt. För den kristna tron är saken fullkomligt klar. Kyrkan kan skadas till döds, men hon kan inte dö, därför att hon har en levande Herre. Bortom långfredagens svartnande skymning anas alltid påskmorgonens gryningsljus.

I detta sammanhang måste jag inställa vår fråga: Skymning eller gryning? Ingen kan profetera om vad de kommande decennierna skola föra med sig för Västerlandet. Men så mycket synes mig vara alldeles visst, att en återuppståndelse för de humana värdena och livsmakterna endast kan ske i påskmorgonens tecken.